

Network Society and the Problem of Spiritual Training in Religious Political Systems

Mohamad Reza Fereydooni^I , Mojtaba Pashaei Alizade^{II}

 <https://dx.doi.org/10.22084/csr.2024.29234.2283>

Received: 2024/04/22; Revised: 2024/06/25; Accepted: 2024/07/20

Type of Article: **Research**

Pp: 267-297

Abstract

The widespread emergence of media and the networking of contemporary societies have presented political systems, particularly the Islamic Republic of Iran, with various challenges, such as a decline in spirituality and increasing secularism among citizens. Accordingly, the main question of this research is: What strategies should the Islamic Republic of Iran adopt to achieve and enhance spiritual education in the face of a networked society? In this study, a qualitative meta-analysis approach is used to elucidate the problematization of spiritual education. To gather and validate the data (findings), researchers utilized a semi-structured interview method along with expert validation. Findings include the need to revise classical and traditional educational methods, a particular emphasis on the educational role of the family in the modern era, strengthening spiritual intelligence, providing accurate, well-founded, and logical narratives of events, and safeguarding both the verbal and practical conduct of officials

Keywords: Network Society, Training, Spiritual Training, Religious Political Systems.

I. Assistant Professor, Department of Theology, Faculty of Humanities, Bu-Ali Sina University, Hamedan, Iran (Corresponding Author).

Email: Dr_fereydooni@basu.ac.ir

II. PhD Student, Department of Political Science, Faculty of Political Studies, Bagheral Uloom University AS, Qom, Iran.

Citations: Fereydooni, M. R. & Pashaeializade, M., (2025). "Network Society and the Problem of Spiritual Training in Religious Political Systems". *Two Quarterly Journal of Contemporary Sociological Research*, 13(25): 267-297. <https://dx.doi.org/10.22084/csr.2024.29234.2283>

Homepage of this Article: https://csr.basu.ac.ir/article_5644.html?lang=en

1. Introduction

The diversity, plurality and domination of media over human categories including culture and politics, whether it is viewed as an opportunity or as a threat, has changed the face and nature of today's societies. Using definitions such as network society, mediated society and technology society (dominance of technology over culture) by sociologists and thinkers of communication sciences, tells about the tremendous role of media in the culture and politics of contemporary societies.

Today, by networking societies, the media has removed the control and authority of the training process from the monopoly of classical institutions, including the family and training systems (schools and universities) and according to the desires and goals of its operators (media owners), to create and They publish their values. On the other hand, due to the western and non-divine origin of emerging media, religious countries have more issues and challenges compared to other countries, such as the crisis of religious identity, pluralism and pluralism, atheism, weakening of religious beliefs, increasing violence. Spreading lust, promoting nudity culture, etc. have been encountered.

Of course, in the Islamic Republic of Iran, according to the results of articles and research by researchers and evidences such as the presence of more than 60% of people in the society on virtual networks, the growing trend of training and training activities in the virtual space, media addiction, Promoting the spirit of violence and aggression, weakening face-to-face relationships and reducing intimacy, disrupting the process of religious socialization, reducing spirituality and the spirit of trust among citizens, indicates the realization of a network society and training issues affected by it.

2. Materials and Methods

The present research is considered "applied" in terms of its objective. To validate the issues surrounding spiritual education in the context of a networked society, a "qualitative meta-analysis" method was employed. Additionally, to compile and authenticate the findings, the experiences of researchers were utilized, alongside "semi-structured interviews and expert validation" involving professors in the fields of sociology, psychology, and education. It is important to note that qualitative meta-analysis refers to a method aimed at providing a comprehensive and thorough overview of the results of researchers' studies on a specific topic. In other words, meta-analysis seeks to draw conclusions and substantiate a specific issue by using the theories of multiple researchers within a single foundational topic.

3. Discussion

In order to revive spiritual education in the face of the networked society, the officials of the political and religious system should put the following things at the top of their agenda: adapt and apply new educational methods and tools in

networked societies, just as the prophets of God also adapted to The conditions and requirements of their time used propaganda and media tools.

The officials and managers of the systems should educate families in platforms such as radio and television, hold special meetings for parents of students in schools, provide professors and approve media literacy university courses with the approach of family studies and include study units. Among the courses of students of other disciplines (future parents), identify and share the experiences of successful parents in education, and take the necessary measures in this regard.

Paying attention to spiritual intelligence along with other types of intelligence, for the spiritual growth and development of citizens, should be paid attention to by the officials of educational institutions. Therefore, it is necessary for political officials and administrators to reform the educational system and employ caring teachers and trainers; Children, teenagers and young people should guide the society towards thinking about their existence, origin and destination and in this way, while strengthening their spiritual intelligence, they should take an effective step towards the realization of spiritual education in the society.

The timely, logical and correct narration of the facts in religious societies will follow the correct mindset and attitude, and such an attitude will follow the correct action and decision, and vice versa.

The celebrity-centered phenomenon is one of the main issues of network societies, which has challenged the issue of education, especially spiritual education. One of the important solutions in this regard is adopting the approach of hero-making or national and religious myth-making against celebrity-making.

Technical issues related to content transfer and its presentation solutions should be given special attention by religious missionaries and religious experts.

Political systems can take effective steps in the field of staying away from cyberspace by measures such as reforming and strengthening population policies and increasing welfare facilities that strengthen the phenomenon of multiple children in families. This is a walk.

Establishing numerous sports centers and applying discounts in paying the costs of participating in those centers, holding sports competitions in schools and other educational institutions, holding courses and teaching cultural and artistic activities among young people and teenagers and holding scientific and recreational camps from There are measures that need to be taken into consideration by political systems in order to be safe from the aforementioned issues.

4. Conclusion

In the sphere of rapid and extensive social changes, only organizations and systems have a lasting chance to modify their traditional ways in accordance with the new conditions. According to sociologists, the media is the most important factor of social changes in today's societies. The media has been able to form a new type of society by changing many aspects of people's lives, including

changes in people's attitudes, needs and beliefs (network society). Due to this importance, the researchers of the current study tried to focus on how to realize spiritual training (as one of the most important missions of religious political systems) which has faced many challenges in the face of the networked society. is to provide solutions to the authorities. As it should be kept in mind, attention to spiritual training and its realization solutions in network societies for the officials of the Islamic Republic of Iran system, from two aspects: 1. Due to the specific missions of religious political systems in realizing and enhancing the spiritual training of citizens and 2. due to the continuous conspiracies and conspiracies of the enemies of the Islamic system in the direction of de-religious and weakening belief in religious rituals, it is important and more necessary. demands Among the important findings (solutions) that this research achieved are: the need for religious political systems to pay special attention to the training dignity of the family institution, to strengthen spiritual intelligence in training systems, to protect the speech and actions of officials and those around them. They pointed out, raising heroes against celebrity-centeredness, answering doubts, caring for the role of peers among children, etc. It is hoped that this research has taken a small step in attracting the opinions of respected researchers in the direction of thinking about solutions and facing the many issues that have occurred with the networking of societies. Although the authors of the present study believe that absolutism in providing solutions for the development of spiritual training will not have a significant objective and emotional benefit unless the members of the society start training and refinement in themselves and believe in the reform of the society should be accepted as a fixed principle.

Acknowledgments

We would like to thank all the professors, including the expert professors who participated in editing this article, as well as the editor and reviewers of the Contemporary Sociology Research Journal, who helped us edit this article with their corrections.

Observation Contribution

Authors' contributions to the writing of the article: (Corresponding author 60%, second author 40%).

Conflict of Interest

The corresponding author of the article, on behalf of themselves and the other authors, declares that no funding has been received from any institution or organization in writing this article, and the article is free from any plagiarism, misconduct, data fabrication, or submission to other journals.

جامعه شبکه‌ای و مسئله تربیت معنوی در نظام‌های سیاسی دینی

محمدرضا فریدونی¹، مجتبی پاشائی‌علیزاده²

شناسه دیجیتال (DOI): <https://dx.doi.org/10.22084/csr.2024.29234.2283>

تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۰۲/۰۳، تاریخ بازنگری: ۱۴۰۳/۰۴/۰۵، تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۰۴/۳۰

نوع مقاله: پژوهشی

صص: ۲۶۷-۲۹۷

چکیده

ظهور گسترده رسانه‌ها و شبکه‌ای شدن جوامع امروزی، نظام‌های سیاسی دینی، به‌ویژه نظام جمهوری اسلامی ایران را با مسائل متعددی هم‌چون کاهش معنویت و دین‌گریزی مواجه ساخته است؛ بر این اساس، پرسش اصلی پژوهش حاضر آن است که، در جامعه شبکه‌ای شده ایران امروز، برای تحقق و اعتلای تربیت معنوی چه راهکارهایی را باید اتخاذ نمود؟ این پرسش، نیاز به یافتن رویکردهای نوین و متناسب با شرایط جامعه شبکه‌ای را برای حفظ و تقویت ارزش‌های معنوی در ایران امروز برجسته می‌سازد. در پژوهش حاضر، به‌منظور درک عمیق ابعاد مختلف مسئله کاهش تربیت معنوی در جامعه شبکه‌ای، از روش فراتحلیل کیفی استفاده شده است. این روش، به محقق امکان می‌دهد تا با بررسی و ترکیب یافته‌های پژوهش‌های پیشین، به یک درک جامع و کلان از مسئله دست یابد؛ هم‌چنین، برای جمع‌آوری یافته‌های دست‌اول، از ابزار مصاحبه‌های نیمه‌ساختارمند با متخصصان و صاحب‌نظران در حوزه تربیت معنوی و مطالعات رسانه‌ای استفاده شده است. یافته‌های پژوهش بر ضرورت بازنگری در روش‌های تربیتی سنتی و کلاسیک، توجه ویژه به نقش تربیتی خانواده در عصر جدید و تقویت هوش معنوی تأکید دارند؛ هم‌چنین، ارائه روایت‌های دقیق، مستدل و منطقی از رویدادها و رعایت اصول اخلاقی در گفتار و عملکرد مسئولان از دیگر یافته‌های مهم این تحقیق به‌شمار می‌روند. در مجموع، یافته‌های این پژوهش، مجموعه‌ای از راهکارهای عملی و راهبردی را پیش‌روی نظام جمهوری اسلامی ایران قرار می‌دهد که با کاربردی آن‌ها، می‌توان به ارتقای سطح تربیت معنوی در جامعه شبکه‌ای و مواجهه مؤثر با چالش‌های فرهنگی و ارزشی عصر حاضر امیدوار بود.

کلیدواژگان: جامعه شبکه‌ای، تربیت، تربیت معنوی، ایران امروز.

I. استادیار گروه الهیات، دانشکده علوم انسانی، دانشگاه بوعلی‌سینا، همدان، ایران (نویسنده مسئول).

Email: dr_fereydooni@basu.ac.ir

II. دانشجوی دکتری گروه علوم سیاسی، دانشکده مطالعات سیاسی، دانشگاه باقرالعلوم (ع)، قم، ایران.

ارجاع به مقاله: فریدونی، محمدرضا؛ و پاشائی‌علیزاده، مجتبی، (۱۴۰۳). «جامعه شبکه‌ای و مسئله تربیت معنوی در نظام‌های سیاسی دینی». پژوهش‌های جامعه‌شناسی معاصر، ۱۳(۲۵): ۲۶۷-۲۹۷. <https://dx.doi.org/10.22084/csr.2024.29234.2283>

صفحه اصلی مقاله در سامانه نشریه: https://csr.basu.ac.ir/article_5644.html?lang=fa

۱. مقدمه

تنوع، تکثر و سیطره رسانه‌ها بر ساحت‌های مختلف زندگی در جوامع امروزی، از جمله عرصه‌های فرهنگ و سیاست، چه به‌عنوان فرصت نگرینسته شود و چه به‌عنوان تهدید در نظر گرفته شود، صورت و سیرت جوامع امروزی را متحول نموده است. به‌کار بردن تعابیری هم‌چون جامعه شبکه‌ای، جامعه رسانه‌ای شده و جامعه تکنوپولی (سلطه تکنولوژی بر فرهنگ) توسط جامعه‌شناسان و اندیشمندان علوم ارتباطات، از نقش آفرینی شگرف رسانه‌ها در فرهنگ و سیاست جوامع معاصر حکایت دارد.

امروزه، رسانه‌ها با شبکه‌ای‌کردن جوامع، زمام و اختیار فرآیند تربیتی را از انحصار نهادهای کلاسیک، از جمله خانواده و نظام‌های آموزشی (مدرسه و دانشگاه) خارج ساخته و مطابق با امیال و اهداف گردانندگان خود (صاحبان رسانه)، به خلق و نشر ارزش‌های خویش می‌پردازند. ازسوی دیگر، بنابر تعلق و خاستگاه غربی و غیرالهی رسانه‌های نوظهور، کشورهای دینی در مقایسه با سایر کشورها با مسائل و چالش‌های فزاینده‌تری از جمله: بحران هویت دینی، کثرت‌گرایی و پلورالیسم، دین‌گریزی، تضعیف اعتقادات دینی، خشونت‌افزایی، شهوت‌پراکنی، ترویج فرهنگ برهنگی و... مواجه شده‌اند (نوروزی و همکاران، ۱۳۹۶: ۲۰۶).

بالطبع در کشور جمهوری اسلامی ایران نیز مطابق با نتایج مقالات و تحقیقات پژوهشگران (که استنادات آن در ادامه آمده است) و قرائن و شواهدی هم‌چون حضور بیش از ۶۰٪ افراد جامعه در شبکه‌های اجتماعی (درگاه ملی آمار، ۱۳۹۹)، روند رو به رشد آموزش‌ها و فعالیت‌های تربیتی در فضای مجازی، اعتیاد رسانه‌ای، ترویج روحیه خشونت و پرخاشگری، تضعیف روابط چهره‌به‌چهره و کاهش صمیمیت، اختلال در فرآیند جامعه‌پذیری دینی، کاهش معنویت و روحیه توکل در بین شهروندان، از تحقق جامعه شبکه‌ای و مسائل تربیتی متأثر از آن حکایت دارد. رهبر معظم انقلاب، در متن بیانیه گام‌دوم این مسئله را این‌گونه مورد عنایت قرار داده‌اند: «ابزارهای رسانه‌ای پیشرفته و فراگیر، امکان بسیار خطرناکی در اختیار کانون‌های ضدمعنویت و ضداخلاق نهاده‌است و هم‌اکنون تهاجم روزافزون دشمنان به دل‌های پاک جوانان و نوجوانان و حتی نونهالان با بهره‌گیری از این ابزارها را به چشم خود می‌بینیم... در دوره پیش‌رو باید در این باره‌ها برنامه‌های کوتاه‌مدت و میان‌مدت جامعی تنظیم و اجرا شود» (خامنه‌ای، ۱۳۹۷).

پرسش پژوهش: بنابر همین اهمیت، پژوهش حاضر درصدد است ضمن تبیین دقیق جامعه شبکه‌ای و احصای مسائل تربیت معنوی در آن، به این پرسش اصلی پاسخ دهد که، جمهوری اسلامی ایران در مصاف با جامعه شبکه‌ای برای تحقق و اعتلای تربیت معنوی چه راهکارهایی را باید اتخاذ نماید؟

۲. پیشینه پژوهش

غالب آثار موجود در زمینه «جامعه‌شناسی شبکه‌ای و تربیت دینی»، به نقش رسانه‌ها در مقوله‌هایی هم‌چون: دین‌داری و هویت دینی افراد اختصاص دارد. تعداد محدودی از آثار نیز، راهکارهای مواجهه با شبکه‌های اجتماعی را مورد عنایت قرار داده‌اند؛ در ادامه به چند مورد از آثار مهم در دو طیف مذکور اشاره می‌گردد.

۱. «فروزان» و «نقیب‌زاده» (۱۳۹۵) در مقاله‌ای با عنوان «کارکرد تربیتی رسانه؛ گفتمان نوین ارتباطی مبتنی بر اندیشه اسلامی در ایران»، ضمن برجسته‌سازی نقش فضای مجازی در ایجاد بحران‌های اخلاقی و تربیتی، درصدد تدوین شاخصه‌های ارتباطات تربیت‌محور دینی در ایران برآمده است. این پژوهش که براساس تحلیل نخبگی و ابزار پرسشنامه‌ای صورت پذیرفته به نتایجی (شاخصه‌هایی) هم‌چون: اعتمادسازی شبکه‌ای، آموزش و استفاده از ظرفیت مبلغان و طلاب علوم دینی در عرصه‌های مجازی، ایجاد تنوع و جذابیت در برنامه‌های تربیتی و... نائل شده است.

۲. مقاله «الزامات نقش رسانه در تبیین سبک زندگی مبتنی بر آموزه‌های دینی» توسط «عیسی‌زاده» (۱۴۰۰) الزامات و اقتضائات اثربخشی رسانه‌ها را بر سبک زندگی دینی موردتوجه قرار داده است؛ ازجمله الزامات رسانه‌ای احصاء شده در جهت تحقق سبک زندگی دینی در این تحقیق، عبارت است از: تهیه نقشه راهبردی در مقوله رسانه و تربیت، بهره‌گیری از قالب‌های جذاب هنری، تربیت و به‌کارگیری هنرمندان متعهد، توجه به شرایط زمان، توجه ویژه به سواد رسانه‌ای، ذائقه‌سنجی، فراهم‌نمودن زمینه ایجاد گفتمان غالب، پرهیز از موانع تأثیرگذار، عمل براساس اولویت‌ها و رعایت اخلاق رسانه‌ای.

۳. مقاله «چگونگی استفاده از شبکه‌های اجتماعی؛ زمینه‌ها و عوامل (مورد مطالعه: جوانان شهر گرگان)» توسط «خوشفر» و «میرزاخان» (۱۳۹۷) به روش توصیفی-پیمایشی و با هدف شناسایی عوامل فردی و اجتماعی مؤثر بر استفاده جوانان از شبکه‌های اجتماعی مجازی در بین جوانان شهر گرگان پرداخته است. یافته‌های تحقیق حکایت از رابطه معکوس بین مقدار و کمیت استفاده از شبکه‌های اجتماعی با هوبت اجتماعی، دینی و ملی کاربران دارد.

۴. «رویکردها و راهکارهای مدیریت شبکه‌های اجتماعی در ایران» عنوان مقاله دیگری است که توسط «خسروانی» (۱۳۹۵) به رشته تحریر درآمده است؛ نگارنده با کنکاش در بیانات رهبر انقلاب: ۱. دستیابی به اینترنت ملی؛ و ۲. تولید، توزیع و نحوه مصرف محتوای تولید شده را به‌عنوان دو راهکار اصلی جهت مدیریت شبکه‌های اجتماعی در ایران احصاء نموده است.

۵. مقاله «رویکرد مخاطب‌محور در مواجهه با شبکه‌های اجتماعی مجازی» توسط «اکبرزاده» و همکاران (۱۳۹۷) به روش تحلیل محتوای کمی درصدد جایگزینی رویکرد مخاطب‌محور بر رویکرد مقابله‌ای در مواجهه با شبکه‌های اجتماعی مجازی برآمده است. نتایج تحقیق از لزوم گذر از رویکرد مقابله‌ای به راهبرد آگاه‌سازی و آموزش از طریق سواد رسانه‌ای جهت مواجهه با شبکه‌های اجتماعی مجازی حکایت دارد.

۶. «قرباگی» و همکاران (۱۳۹۹) در مقاله‌ای با عنوان «بررسی تأثیر شبکه‌های اجتماعی مجازی بر گرایش دینی، اخلاق، پیشرفت تحصیلی و اوقات فراغت جوانان استان همدان»، تأثیر شبکه‌های اجتماعی مجازی را بر متغیرهایی هم‌چون: دین، اخلاق و پیشرفت تحصیلی جوانان استان همدان سنجیده‌اند. یافته‌های تحقیق از تأثیر منفی این شبکه‌ها بر گرایش دینی و اخلاقی جوانان حکایت دارد؛ هم‌چنان‌که این شبکه‌ها تأثیر مثبتی بر فعالیت‌های تحصیلی مخاطبان دارد.

همان‌طورکه پیداست، آثار مذکور، صرفاً به چپستی جوامع شبکه‌ای و تأثیر رسانه‌ها بر ابعاد مختلف دین‌داری افراد در جوامع آماری گوناگون پرداخته‌اند و هیچ‌کدام از آن‌ها راهکارهای تحقق تربیت معنوی را در جامعه شبکه‌ای مورد عنایت قرار نداده‌اند. بر این اساس، نوآوری پژوهش حاضر آن است که ضمن تبیین تأثیرات شبکه‌ای شدن جوامع بر تربیت معنوی شهروندان، درصدد ارائه راهکارهای تحقق و اعتلای تربیت معنوی در آن جوامع (جامعه‌ای) می‌باشد.

۳. کلیات و مبانی نظری

۳-۱. چارچوب نظری

از آنجا که نوشتار حاضر درصدد ارائه راهکارهای تحقق و ارتقای تربیت معنوی در بستر «جامعه شبکه‌ای» می‌باشد، چارچوب نظری این پژوهش، بر مبنای نظریات «یان ون دایک»^۱ (۱۹۵۲)، نظریه‌پرداز معاصر جامعه شبکه‌ای سامان یافته است. دایک، هم‌اکنون صاحب کرسی استادی «جامعه‌شناسی جامعه اطلاعاتی» دانشگاه «توئنته» هلند است و نظریه جامعه شبکه‌ای خود را در کتابی با عنوان جامعه شبکه‌ای: ابعاد اجتماعی رسانه‌های نوین تدوین نموده است. وی در این کتاب کوشیده است تا روند شکل‌گیری فضای مجازی و تسلط یافتن رسانه‌های جدید دیجیتالی بر وجوه فرهنگی، اجتماعی، سیاسی و اقتصادی جوامع امروز تبیین نماید (نیک‌نیا، ۱۳۹۴: ۲۴۶).

دایک مقدمه کتاب خود را در ذیل عنوانی با نام «زیرساختی جدید برای جامعه» با این عبارات آغاز نموده است: «امروزه ما دیگر فقط به جاده‌ها، کابل‌های برق،

لوله‌های آب، خطوط گاز، فاضلاب، صندوق‌های پستی، سیم‌های تلفن و تلویزیون کابلی وابسته نیستیم تا زندگی روزمره خود را انجام دهیم و خانواده‌های خود را اداره کنیم. اکنون به شبکه‌های ارتباط دیجیتال نیز نیاز داریم».

دایک معتقد است که بشر امروزی به شدت به ارتباطات دیجیتالی و شبکه‌های ارتباطی وابسته است تا حدی که امروزه دیگر نمی‌توان حتی دنیای بدون این بسترها و امکانات را تصور کرد. وی در تبیین شدت وابستگی شهروندان جوامع به امکانات جدید ارتباطی و دیجیتال می‌نویسد: «از دست دادن آن‌ها فقط برای یک روز می‌تواند علائم جدی ترک اعتیاد را به همراه داشته باشد. این وابستگی نه تنها برای افراد، بلکه به‌طورکلی برای سازمان‌ها و جامعه نیز رخ می‌دهد» (ون دایک، ۱۴۰۱: ۳۴). بر همین اساس، از نظر دایک فناوری اطلاعات و ارتباطات، عملاً زیرساخت جوامع کنونی بشر را در عرصه‌های مختلف انسانی متحول نموده است (نیک‌نیا، ۱۳۹۴: ۲۴۰).

در اینجا است که دایک، متأثر از ظهور گسترده رسانه‌ها و شبکه‌های اجتماعی در جوامع امروزی، از نوع جدیدی از جامعه به نام جامعه شبکه‌ای سخن می‌گوید و آن را این‌گونه تعریف می‌کند: «نوعی از جامعه مدرن با زیرساخت شبکه‌های اجتماعی و رسانه‌ای است که نحوه سازمان‌دهی آن در سطح فردی، گروهی و سازمانی مشخص است. این شبکه‌ها به‌طور فزاینده‌ای هر بخش یا بخشی از جامعه (افراد، گروه‌ها و سازمان‌ها) را پیوند می‌دهند» (دایک، ۱۴۰۱: ۷۱). دایک، برای تفهیم بیشتر، مفهوم جامعه شبکه‌ای را در مقابل جوامع پیش از خود، و به تعبیر خود او «جامعه توده‌ای» قرار می‌دهد و آن: «یک جامعه مدرن با زیرساخت گروه‌ها، سازمان‌ها و اجتماعات (موسوم به توده‌ها) است که شکل سازمانی اصلی خود را در هر سطح (فردی، گروهی/سازمانی و اجتماعی) شکل می‌دهد. واحدهای اساسی این جامعه انواع مختلفی از جمع‌های بزرگ (توده‌ها) است که افراد را سازمان می‌دهد» (همان). از نظر وی، در جامعه شبکه‌ای، فناوری دیجیتالی، جایگزین ارتباطات فردی می‌شود. این بدان معناست که شبکه‌های رسانه‌ای و شبکه‌های اجتماعی مجازی، ماهیت و معنای سازمان‌ها و ساختارهای اجتماعی را تغییر داده است. دایک، در جدول ۱ شاخصه‌های این دو نوع جامعه را ترسیم نموده است (ر. ک. به: جدول ۱).

یان‌ون دایک، در ادامه نقطه نظرات خویش به موضوع مهم فرهنگ در جامعه شبکه‌ای نائل می‌شود و متناسب با مفهوم جامعه شبکه‌ای، فرهنگ این نوع از جامعه را «فرهنگ دیجیتالی» می‌خواند. از نظر دایک، فرهنگ دیجیتال یک فرآیند خلاقانه و مجموعه‌ای از محصولات است که با استفاده از رسانه‌های دیجیتال ساخته شده و

جدول ۱: نوع‌شناسی جامعه شبکه‌ای (با اندکی اصلاحات)، (همان: ۱۰۴).

Tab. 1: Typology of the Networked Society (with slight modifications), (Ibid: 104)

ویژگی‌ها/شاخصه‌ها	جامعه توده‌ای	جامعه شبکه‌ای
اجزاء اصلی	جمع (گروه‌ها، سازمان‌ها، اجتماعات)	افراد (متصل شده از طریق شبکه)
محدوده	محلی	جهانی - محلی
اتصال و اتصال‌پذیری	در درون اجزاء بالا	در میان اجزاء بالا
چگالی	بالا	پایین
تمرکز	بالا (تعداد مراکز کم)	پایین (چندمرکزه)
درب‌گیری	اندک و متوسط	فراوان
نوع اجتماع	فیزیکی و یکتا	مجازی و گوناگون
نوع سازمان	بروکراسی و یکپارچگی از بالا	اینفوکراسی و متمایز افقی
نوع اصلی ارتباط	رو در رو	به طور روزافزون رسانه‌ای
نوع رسانه	رسانه پخش جمعی	رسانه‌های تعاملی
تعداد رسانه	کم	زیاد

جایگزین فرهنگ غنی و سنتی (که همه چیز طبیعی بود) شده است (همان: ۴۰۴). «گیدنز»^۲ در همین رابطه معتقد است رسانه‌ها امروزه فقط رسالت سرگرمی ما را بر عهده ندارند، بلکه بسیاری از اطلاعات ما را که در زندگی روزمره به آن‌ها نیازمندیم فراهم می‌کنند، بر شناخت ما از جهان تأثیر می‌گذارند و فرهنگ ما را شکل می‌دهند (گیدنز، ۱۳۷۷: ۴۸۱).

طبق آن چه گفته شد، جامعه شبکه‌ای مبین تحولاتی است که متأثر از رسانه‌های جدید بر عرصه‌های مختلف انسانی از جمله فرهنگ و تربیت حادث شده است. در این جامعه (جامعه شبکه‌ای)، کارکرد رسانه‌ها از حوزه‌های اجتماعی و سیاسی، فراتر رفته و هویت انسان معاصر را نیز تحت تأثیر قرار داده است؛ بر همین مبناست که جامعه‌شناسان معاصر، هویت انسان امروزی را «هویت رسانه‌ای شده» نام نهاده‌اند. رسانه‌ها امروز تا حدی قدرت یافته‌اند که فارغ از واقعیات موجود، هر واقعیتی را که دلخواه گردانندگان آن‌هاست (گردانندگان رسانه) نه انعکاس، بلکه می‌سازند (بورن^۳، ۱۳۷۹: ۱۰۰)؛ لذا ویژگی جهان جدید القای واقعیت مجازی نیست، ایجاد مجاز واقعی است (کاستلز^۴، ۱۳۸۰: ۴۳۱). بر این اساس در جهان امروز، بحث از تربیت و شیوه‌های آن، بدون توجه به نقش و کارکرد رسانه‌ها امکان‌پذیر نخواهد بود.

شکل ۱: جامعه شبکه‌ای (عناصر و مسائل).

Fig. 1: Networked Society (Elements and Issues).

۳-۲. تعریف مفاهیم

جامعه شبکه‌ای: جامعه شبکه‌ای، مفهومی است که متأثر از فناوری اطلاعات و ارتباطات؛ نقش و سیطره رسانه‌ها، فضای مجازی و شبکه‌های اجتماعی را بر دگرگونی پایه‌ها و ساختارهای کلیدی جوامع امروزی برجسته و تبیین می‌نماید. منظور از دگرگونی آن است که ارتباطات چهره‌به‌چهره و حضوری افراد به ارتباطات مجازی، شبکه‌های رسانه‌ای و شبکه اجتماعی مجازی، تغییر ماهیت داده است. به تعبیر دیگر و فراتر از آنچه گفته شد، اصطلاح جامعه شبکه‌ای، جنبه‌های مختلف اجتماعی، سیاسی، اقتصادی و فرهنگی ناشی از فناوری اطلاعات، ارتباطات و گسترش شبکه‌های مجازی را توصیف می‌کند (ون دایک، ۱۴۰۱: ۷۱-۱۰۰). از نظر یان ون دایک، جامعه شبکه‌ای را باید در مقابل جامعه توده‌ای (جامعه پیش از تحقق جامعه شبکه‌ای) در نظر گرفت که در آن روابط افراد با هم دیگر به صورت رو در رو (چهره‌به‌چهره) بوده و در بستری هم‌چون گروه‌ها، سازمان‌ها و اجتماعات شکل می‌گرفته است (همان).
تربیت معنوی: برخی از لغت‌شناسان تربیت را از اصل «ربو» و «ربب» که از آن معنای زیادت و فزونی اقتباس می‌گردد، دانسته‌اند (راغب اصفهانی، ۱۴۱۶ق: ۳۴۰). تربیت در آنجا که درباره انسان به کار می‌رود، «پرورش روحی و معنوی» است (مصباح‌یزدی،

۱۳۹۱: ۲۶) تربیت معنوی به عنوان یکی از شاخه‌های فلسفه تعلیم و تربیت، در عین پیچیدگی و ابهام در ابعاد و تعریف (طهماسب‌زاده و همکاران ۱۴۰۰: ۲۳۲)، در دو نوع کلی جای می‌گیرد: الف) تربیتی معنوی غیردینی یا سکولار، ب) تربیت معنوی دینی. از منظر قائلان به تربیت معنوی غیردینی که خاستگاه آن به عصر روشنگری برمی‌گردد، معنویت نوعی نگاه متافیزیکی، عمیق و غیرسطحی است و الزامی به تقید دینی ندارد و صرفاً تلاشی است برای حصول آرامش (باغلی و همکاران، ۱۳۹۲: ۸۹).

در تقابل با دیدگاه اول، مطابق با طرف‌داران تربیت معنوی دینی، تربیت معنوی به مثابه بالاترین و برترین هدف انسان در نظر گرفته شده و جوهره و اساس آن عبارت است از نائل آمدن به فقر ذاتی در برابر خداوند باری تعالی (فریدونی و پناهی، ۱۴۰۱: ۵۳). بر این اساس تربیت معنوی دینی، تربیتی خداگرا، خدامحور و اصلاح‌کننده رابطه انسان با آفریدگار است. ویژگی بارز چنین رویکردی تقویت بنیان‌های اعتقادی و عرفانی (شناخت و معرفت خدا) و روحیه عبودیت و بندگی است. به تعبیر دیگر، فرد برای نائل شدن به مدارج معنوی باید راهکارها و ملزومات دینی تربیت پای‌بند باشد (سلحشوری، ۱۳۹۰: ۴۱). آن‌طور که مشخص است، اشتراک تربیت معنوی از منظر اندیشمندان دینی و غیردینی، صرفاً در لفظ (اشتراک لفظی) بوده و لاغیر. در پژوهش حاضر، همان نوع اخیر (تربیت معنوی دینی) مراد است.

نظام‌های سیاسی دینی: نظام‌های سیاسی به اعتبارات مختلف، از جمله رابطه مردم با حکومت، تعداد حاکمان، نسبت حکومت با دین و... به انواع مختلفی قابل تقسیم‌اند. از حیث نسبت با دین، نظام‌های سیاسی در دو نوع کلی جای می‌گیرند: نظام‌های سیاسی دینی که منشأ دینی دارند و حکومت، مدعی انتساب به دین، ترویج آن و اجرای شریعت است. در مقابل، نظام‌های سیاسی غیردینی یا سکولار هیچ‌گونه وابستگی به دین ندارند.

برهمن مینا، نظام سیاسی دینی، آن نوع از نظام سیاسی است که در آن خداوند متعال منبع و منشأ تمام حقوق و تکالیف اعم از حقوق و تکالیف میان افراد و میان مردم و حاکمیت است. در این نوع از نظام‌های سیاسی میان دین و سیاست نوعی هم‌سازی و حتی رابطه این‌همانی برقرار است (جباری و الهامی، ۱۴۰۰: ۶۲).

در این نوشتار منظور از نظام سیاسی دینی به طور خاص به نوع نظام سیاسی در جمهوری اسلامی ایران اشاره دارد که ضمن مرجعیت دین در جامعه، حق دخالت و مشارکت مردم در تصمیم‌های کلان سیاسی و اجتماعی را در چارچوب دین مبین اسلام حرمت می‌نهد.

۳-۳. روش‌شناسی

پژوهش حاضر به لحاظ هدف، از نوع تحقیقات «کاربردی» است؛ هم‌چنان که جهت تبیین مسئله (مسائل تربیت معنوی در مصاف با جامعه شبکه‌ای)، از روش «فراتحلیل کیفی» استفاده شده است.

از آنجا که پژوهش حاضر، موضوعی بین‌رشته‌ای است برای احصاء و اعتباربخشی به یافته‌ها (نتایج) از «مصاحبه نیمه ساختارمند» با ۳ نفر از اساتید رشته جامعه‌شناسی، ۳ نفر از اساتید رشته علوم تربیتی و ۳ نفر از متخصصین علوم ارتباطی بهره برده شده است. نحوه انتخاب افراد متخصص در رشته‌های مذکور نیز به روش نمونه‌گیری هدفمند بوده است.

لازم است اشاره شود که فراتحلیل کیفی روشی است که درصدد ارائه تصویر کلی و جامع از نتایج تحقیقات محققان در یک موضوع خاص است (جوادی و ملکی، ۱۳۹۹: ۱۴۵). به تعبیر دیگر، فراتحلیل به دنبال نتیجه‌گیری و اثبات یک مسئله خاص با استفاده از نظریات محققان متعدد در یک موضوع اساسی واحد است (صدیق‌سروستانی، ۱۳۷۹: ۶۸). نگارندگان با بهره‌گیری از این روش (فراتحلیل)، مسئله‌مند شدن تربیت معنوی در جامعه شبکه‌ای ایران امروز را مطابق با نتایج مقالات علمی پژوهشی نگاشته شده در ایران امروز، در جدول ۲، به نمایش گذاشته‌اند.

۴. فراتحلیل مسائل جامعه شبکه‌ای در ایران امروز

در این قسمت از نوشتار، همان‌گونه که در روش‌شناسی آورده شد، جهت تبیین مسائل تربیت معنوی در ایران امروز از رویکرد فراتحلیل بهره گرفته شده است. لازم است اشاره شود از آنجا که جامعه شبکه‌ای، خود، مفهومی است که برای تبیین نقش‌آفرینی رسانه‌ها در دگرگونی پایه‌ها و ساختارهای جوامع ماقبل از خود ایجاد شده است، استناد به نتایج مقالات آورده شده در جدول ۲، که عمدتاً با هدف اثرسنجی نقش رسانه‌ها در دین‌داری و تربیت معنوی شهروندان نگاشته شده‌اند- بر آثار جامعه شبکه‌ای در امر تربیت معنوی نیز مصداق دارد.

۵. راهکارهای تحقق تربیت معنوی در جامعه شبکه‌ای جمهوری اسلامی ایران

مطابق با آن چه آورده شد، سیطره رسانه‌ها و شبکه‌ای شدن جوامع، از واقعیات مبرهن جوامع امروز است و این امر، خواسته یا ناخواسته، ابعاد مختلف زندگی اجتماعی انسان‌ها در نظام‌های سیاسی دینی، به ویژه نظام سیاسی جمهوری اسلامی ایران را متأثر ساخته است. طبیعی است که دیدگاه‌ها و روش‌های سنتی تربیت دینی در مصاف

جدول ۲: نتایج پژوهش‌های مسائل تربیت معنوی در جامعه شبکه‌ای

Tab. 2: Research Findings on Issues of Spiritual Education in the Networked Society

ردیف	عنوان مقاله/تحقیق	نویسنده	انتشار	نتایج / یافته‌ها
۱	رسانه و دین‌داری در میان جوانان	مهدی‌زاده و زارع	۱۳۹۴	تأثیر منفی رسانه‌های خارجی بر دین‌داری افراد
۲	بررسی رابطه بین مصرف رسانه، دین‌داری و ارزش‌های خانواده: مطالعه موردی شهر سمنان	تقوی و اصلانی	۱۳۹۶	رابطه معکوس بین مصرف رسانه‌ای با دین‌داری و ارزش‌های خانواده
۳	بررسی تأثیر شبکه‌های اجتماعی بر فرهنگ و باورهای دینی (هویت) کاربران مطالعه موردی: کاربران استان اصفهان	رستمی و همکاران	۱۳۹۶	تأثیر منفی فضای مجازی در تشدید بحران هویت ملی و دینی شهروندان
۴	تأثیرات منفی فضای مجازی بر هویت دینی نسل جوان و نوجوان	افشار و صدیقی	۱۳۹۳	تأثیر منفی رسانه‌ها در انحرافات عقیدتی و هویت دینی نوجوانان
۵	تأثیر فضای مجازی بر تربیت اسلامی دانش آموزان؛ آسیب‌ها و راهکارها	برقی و مستانه	۱۳۹۷	تأثیر منفی فضای مجازی بر تربیت دینی (تعارض ارزش‌ها، اعتیاد به اینترنت، بحران هویت و اختلال در شکل‌گیری شخصیت، شکاف نسل‌ها، انحراف‌های اخلاقی و جنسی، افسردگی و انزوی فردی و اجتماعی)
۶	نقش رسانه در تصویرسازی منفی از مسلمانان و غرب در عرصه ارتباطات سیاسی	ابراهیمی‌فر	۱۳۹۸	جاهلانانه جلوه‌دادن ارزش‌های اسلامی و تلاش برای سرنگونی جنبش‌های اسلامی
۷	تحلیل نسبت دین و دین‌داری با شبکه‌های اجتماعی سایبری	محمدرضایی و موسوی	۱۴۰۰	تأثیر رسانه‌ها و شبکه‌های اجتماعی بر تعدد قرائات غیر رسمی از دین
۸	بررسی تأثیر شبکه‌های اجتماعی مجازی بر گرایش دینی، اخلاق، پیشرفت تحصیلی و اوقات فراغت جوانان استان همدان	قرباغی و همکاران	۱۳۹۹	تأثیر منفی شبکه‌ها بر گرایش‌های دینی و اخلاق جوانان
۹	آسیب‌شناسی شبکه‌های اجتماعی مجازی موبایل محور در زمینه تربیت دینی (مورد مطالعه: دانش‌آموزان مقطع متوسطه شهر تبریز)	هدایتی و همکاران	۱۳۹۵	رابطه معکوس میان زمان و مدت استفاده از شبکه‌های اجتماعی با تربیت دینی
۱۰	خانواده دیجیتال، هویت دینی و ارزش‌های خانوادگی: پیمایشی در شهر اصفهان	قنبری و همکاران	۱۳۹۶	رابطه معکوس در مصرف رسانه و دین‌داری شهروندان
۱۱	بررسی میزان تأثیر فضای مجازی بر باورها و اعتقادات کاربران شبکه‌های اجتماعی	رفیعی‌راد	۱۳۹۹	متحول شدن هویت اجتماعی در بین شهروندان به‌ویژه در جوانان توسط فضای مجازی
۱۲	بررسی آسیب‌شناسی رسانه‌های اجتماعی مجازی در زمینه دین‌داری	محمود اوغلی	۱۳۹۸	نقش رسانه‌ها در تناقض و تحول ارزش‌های اجتماعی و هویت دینی افراد
۱۳	بررسی فرصت‌ها و تهدیدهای ناشی از کاربرد فناوری اطلاعات در سبک زندگی دینی دانشجویان (مطالعه موردی: دانشجویان تحصیلات تکمیلی دانشگاه اصفهان)	لیاقت‌دار و همکاران	۱۳۹۶	ترویج سبک زندگی مبتنی بر الگوهای مادی‌گرای و مصرف‌گرایی و تهدید هویت ارزشی و اخلاق
۱۴	واکاوی نقش و کارکرد شبکه‌های اجتماعی بر دیجیتال‌شدن سبک زندگی جوانان تهران	صابر و همکاران	۱۴۰۱	بلوغ زودهنگام، تهاجم فرهنگی، افزایش وابستگی و کاهش سلامت جسمانی
۱۵	رابطه میان میزان و نوع استفاده از شبکه‌های اجتماعی مجازی با هویت اجتماعی زنان شهر تهران	بوربور و تاجیک	۱۴۰۰	رابطه معنادار بین متغیرهای ذکرشده در عنوان تحقیق

با جوامع جدید، نیازمند اصلاح و تغییرات اساسی در بنیان‌های روشی خود گشته است. بنابراین همین ضرورت، راهکارها و سیاست‌های زیر جهت تحقق تربیت معنوی در جامعه شبکه‌ای ایران امروز، إحصاء گردیده است:

۵-۱. ضرورت بازنگری در روش‌های تربیتی و تبلیغی کلاسیک

تا پیش از شکل‌گیری جوامع شبکه‌ای، امر تربیت و جامعه‌پذیری در انحصار نهادهای سنتی و رسمی از جمله منابر، خطابه و آثار مکتوب محصور بود، اما در دوران فعلی، ابزارهای نوین ارتباطی به عنوان بخش جدایی‌ناپذیر از زندگی مردم، این انحصار را از دست مراجع مذکور خارج ساخته است. شهروندان جوامع امروزی بخش عظیمی از آموزش‌های فرهنگی، ارزش‌ها و هنجارهای جامعه خود و دیگر جوامع را از طریق فضای مجازی دریافت می‌کنند (تامپسون^۵، ۱۹۹۵: ۴۵). تأثیرپذیری از این فضا تا حدی مهم شده که برخی از جامعه‌شناسان و مردم‌شناسان، این فضا را «فضای حقیقی» نام نهاده‌اند (و نه فضای مجازی). از این جهت، امروزه فضای مجازی و دیجیتال، اهمیتی هم‌سان فضای واقعی یا بیرونی دارد. بدیهی است که شناخت درست ویژگی‌ها، آثار و پیامدها و نیز نظارت و مدیریت صحیح این فضا، نقش به‌سزایی در سلامت و پیشرفت زندگی بشری ایفا می‌کند (کرمی، ۱۴۰۱: ۱۳). رهبر معظم انقلاب در این باره فرموده‌اند: «فضای مجازی، خیلی مهم است. آقایانی که در زمینه فضای مجازی نظراتی دارند و ابراز می‌کنند و گاهی می‌گویند که این جزو زندگی اصلی مردم است که ما هم قبول داریم؛ الان واقعاً فضای مجازی، یک بخش حقیقی از زندگی مردم شده است (بیانات، ۱۳۹۹/۶/۲). بنابراین واقعیت (شبکه‌ای شدن جوامع)، متناسب‌سازی و به‌کارگیری روش‌ها و ابزارهای تربیتی جدید در جوامع شبکه‌ای، امری ضروری است؛ هم‌چنان‌که انبیاء الهی نیز متناسب با شرایط و مقتضیات زمانه خود، از ابزارهای تبلیغی و رسانه‌ای استفاده می‌نموده‌اند. معجزات حضرت موسی علیه السلام در زمانی که سحر و جادو رواج داشت و معجزات حضرت عیسی علیه السلام در هنگامی که امراض ناعلاج شایع بود و معجزه جاودانه پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله و سلم، یعنی قرآن در شرایطی که فصاحت و بلاغت در جامعه عرب آن زمان از اهمیت ویژه برخوردار بود؛ جملگی بر این مطلب (سنخیت تربیت و روش‌ها با شرایط زمانه) گواهی دارند. بر این اساس، اولین اقدام مهم در زمینه تربیت معنوی شهروندان، این است که مسئولین نظام‌های سیاسی و مریبان و مبلغان تربیتی ضمن باور و اذعان به تحول در روند تربیت شهروندان جامعه، بایستی از امکانات و ابزارهای متناسب با وضعیت جدید غفلت نورزند.

۵-۲. باز آفرینی شأن تربیتی نهاد خانواده در عصر جدید

اگرچه رسانه‌ها در جامعه کنونی در قالب انواع: بازی‌ها، عکس، فیلم، خبر، تبلیغات، سرگرمی به مثابه رقیبان اصلی در برابر سایر مؤلفه‌های تربیتی از جمله خانواده قد برافراشته‌اند (فاطمی، ۱۳۹۷: ۱۹)؛ اما باید توجه داشت که خانواده هم‌چنان یکی از عوامل تعلیم و تربیت روانی-اجتماعی مؤثر در رفتار افراد محسوب می‌گردد (نقدی، ۱۳۹۲: ۱۵۷). بر این اساس، خانواده قدیمی‌ترین و فراگیرترین نهادی است که ابعاد مختلف رشد انسان‌ها (جسمانی، عاطفی، اجتماعی و دینی) را تحت تأثیر قرار می‌دهد و خمیرمایه شخصیت افراد را شکل می‌دهد؛ از این رو، تحقق معنویت در آن، تضمین‌کننده معنویت در جامعه نیز هست (صمدی و رضایی، ۱۳۹۰: ۹۶). هم‌چنان‌که ثابت شده است نوع عملکرد خانواده‌ها اعم از: ارتباط، پاسخ‌دهی عاطفی، آمیزش عاطفی و کنترل رفتاری فرزندان، ارتباط بسیار معناداری با رفتارهای اینترنتی فرزندان دارد (ایمانی و شیرالی‌نیا، ۱۳۹۴: ۱۴۲). «گونگ» و «دوغان»^۶ (۲۰۱۳) در مطالعات خود نتیجه گرفته‌اند که «اعتیاد به اینترنت صرفاً مشکل یک فرد نیست، بلکه مشکلی است که خانواده مسئول آن است و این مشکل به واسطه پیامدهای بدکارکردی خانواده می‌تواند ایجاد شود» (کونگ، ۲۰۱۶: ۳۷).

ضمن تأکید بسیاری که در آیات و روایات بر اهمیت نقش خانواده در تربیت معنوی فرزندان و شهروندان جامعه شده است؛ متأسفانه شواهد و واقعیات موجود، حاکی از آن است که این مهم، آن‌طورکه باید مورد توجه والدین قرار نگرفته است و عمده تلاش‌ها و دغدغه‌های آنان در جهت تحقق رفاه و آسایش مادی فرزندان صرف می‌شود (فریدونی و موسویان، ۱۴۰۲: ۱۳۱). نقل است که هرگاه وضع زندگی رسول خدا ﷺ تنگ می‌شد، این آیه را تلاوت می‌فرمودند و آن‌گاه به افراد خانه دستور می‌دادند تا نماز بخوانند: «تو اهل بیت خود را به نماز و طاعت خدا امر کن و خود نیز بر نماز و ذکر حق صبور باش، ما از تو روزی (کسی را) نمی‌طلبیم، بلکه ما به تو (و دیگران) روزی می‌دهیم، و عاقبت نیکو مخصوص (اهل) پرهیزکاری و تقواست» (طه/۲۰)، (شهید ثانی، بی‌تا: ۵۴). از دیگر مسائل تربیتی مبتلا به در خانواده‌های امروزی جهت تحقق تربیت معنوی فرزندان در مصاف با جامعه شبکه‌ای می‌توان به عدم آشنایی والدین با چالش‌های رسانه‌ای، فقدان سواد رسانه‌ای، ابتلای خود والدین به اعتیاد رسانه‌ای، اشتغال هم‌زمان والدین در بیرون از خانه و... اشاره کرد که جملگی تأثیر نامطلوبی در تربیت معنوی فرزندان دارند.

بنابر اهمیت آن‌چه درباره نقش نهاد خانواده در تربیت معنوی فرزندان گفته شد، بر عهده مسئولین و مدیران نظام‌های سیاسی است تا با آموزش خانواده‌ها در بسترهایی

از قبیل صداوسیما، برگزاری جلسات ویژه والدین دانش‌آموزان در مدارس، تأمین اساتید و تصویب رشته‌های دانشگاهی سواد رسانه‌ای با رویکرد مطالعات خانواده و گنجاندن واحدهای درسی در بین دروس دانشجویان سایر رشته‌ها (والدین آینده)، شناسایی و اشتراک‌گذاری تجربیات والدین موفق در امر تربیت، اقدامات لازم را در این خصوص، اتخاذ نمایند.

۳-۵. توجه به اهمیت هوش معنوی در کنار سایر انواع هوش در نسل جدید

متأسفانه در نظام‌های تربیتی جوامع امروزی، مطابق با نگرش ناقص و محدودی که تا به حال وجود داشته است، میزان موفقیت افراد، به‌ویژه موفقیت دانش‌آموزان و دانشجویان، با تأکید بر هوش تحصیلی، نمرات درسی، یا نتایج تست‌های هوش ارزیابی شده است. این درحالی است که نتایج تحقیقات نشان می‌دهد علاوه بر دو هوش کلی (IQ) و هوش هیجانی (EQ)، جنبه دیگری از هوش نیز وجود دارد که کاملاً منحصر به فرد و انسانی است و آن هوش معنوی (SQ) نامیده می‌شود. از نظر «ولمن»^۷ (۲۰۰۱) هوش معنوی عبارت است از: ظرفیت انسان برای پرسیدن سؤالی‌هایی درباره معنای زندگی (نقل از: سهرابی، ۱۳۸۸: ۶۴). با سیری در متون دینی اسلام مفاهیمی می‌توان متوجه شد که مفاهیمی هم‌چون: عقل قدسی، عقل نوری، عقل روحانی، حکمت و کیاست معادل هوش معنوی در نظر گرفته شده است (ر. ک. به: سهرابی، ۱۳۹۶: ۳۷). براساس آنچه از دین و بیانات اهل معرفت قابل احصاست، هوش معنوی تابعی از میزان از خودگذشتگی و نداشتن منیت است و به هر میزان که یک انسان بتواند از خود بگذرد، به مبدأ و مقصد هستی خود بیندیشد و خودش را خدایی کند، بی‌شک هوش معنوی دارد.

لذا بر مسئولین و مدیران سیاسی است تا با اصلاح نظام آموزشی و به‌کارگیری معلمان و مربیان دلسوز؛ کودکان، نوجوانان و جوانان جامعه را به سوی تفکر در هستی و مبدأ و مقصد خویش هدایت نموده و از این طریق، ضمن تقویت هوش معنوی، گام مؤثری را در راستای تحقق تربیت معنوی در جامعه بردارند.

۴-۵. ارائه روایت درست، متقن و منطقی از رویدادها

از خاصیت‌های بارز جامعه شبکه‌ای این است که شهروندان دائماً در معرض خبر و روایت‌های گوناگون از وقایع مختلف هستند؛ بنابراین، در این جوامع، نحوه گزارش‌دهی و اطلاع‌دادن از واقعیات روزمره به امری مهم تبدیل شده است؛ روایت به موقع، منطقی و صحیح از واقعیات، ذهنیت و نگرش صحیح را به دنبال داشته و چنین نگرشی، کنش و تصمیم صحیح را در پی خواهد داشت. ما در جامعه خودمان بارها شاهد بوده‌ایم

که یک مصاحبه غیرتخصصی، روایت‌های دیرهنگام یا زودهنگام از ماجرای خاص، چگونه جدول و پازل اطلاعات دشمن را تکمیل نموده و تا مدت‌ها فضای التهاب و تنش اجتماعی را در کشور شعله‌ور کرده است. اهمیت توجه به این امر در کشور ما دو چندان است؛ چراکه دشمنان نظام اسلامی، دائماً در حال رصد کردن تمامی اظهارات و تریبون‌های حاکمیتی و حکومتی هستند و از این طریق چه شیطنت‌ها و دسیسه‌هایی که مرتکب نشده‌اند! مسئولین نظام سیاسی دینی باید توجه باشند که بسیاری از اخبار، اطلاعات و اظهارنظرها که از نظر مسئولین نظام سیاسی عادی و بی‌اهمیت تلقی می‌گردد، می‌تواند به مثابه بمبی در جنگ روایت‌ها توسط دشمن مورد استفاده قرار گیرد. بر این اساس، یکی از مهم‌ترین مسائل امروز جوامع شبکه‌ای بحث «روایت و روایتگری» است. یک مؤسسه آمریکایی در این باره می‌گوید ما در این قرن، وارد جنگ روایت می‌شویم و هر کس بتواند روایت خودش را (گزارش خود را) از پدیده‌ها در آن روز حاکم کند، آن روز حاکم است (نقل از: خجسته، ۱۴۰۰).

۵-۵. نهادینه‌سازی صیانت عملکردی در مسئولین

یکی از عوامل اصلی تربیت شهروندان در نظام‌های سیاسی، به عملکرد مسئولین آن نظام‌ها مربوط است. این امر در نظام‌های سیاسی دینی از اهمیت مضاعفی برخوردار است؛ چراکه لغزش، خطا و ناکارآمدی آنان، صرفاً به پای آن مسئول نوشته نمی‌شود، بلکه ممکن است آبروی نظام سیاسی دینی به نشانه رود؛ هرچند رعایت انصاف، اخلاق و تقوای کلامی و رفتاری توسط مسئولین امر، همیشه امری ضروری بوده است، ولی در دوران فعلی (عصر اطلاعات و فناوری اطلاعات)، که در آن رسانه‌ها با تبدیل جوامع به اتاق‌های شیشه‌ای، دائماً در حال ارائه اخبار و انتقال وقایع هستند، رعایت این مسئله از اهمیت مضاعف‌تری برخوردار است.

نکته دیگری که در ذیل این بحث بایستی مورد توجه قرار گیرد به عملکرد «اطرافیان» مسئولین مربوط است. مسئولین باید بدانند که علاوه بر رفتار و گفتار خود، عملکرد اطرافیان آنان نیز در جوامع شبکه‌ای زیر ذره‌بین است؛ لذا اگر فاش شود که احدی از اطرافیان مسئولین (اعم از: فرزندان، اقوام و آشنایان) صرفاً به دلیل نسبت با شخص مسئول از امتیازات ویژه‌ای بهره‌مند شده است یا فلان اقدام ناشایستی را مرتکب شده، ولی قانون آن طور که باید، درباره او اجرا نشده است، مردم به نظام سیاسی دینی بدبین می‌گردند. حضرت «علی» علیه السلام، «مالک» را این‌گونه متوجه این مسئله کرده است: «و بدان، که والی را خویشاوندان و نزدیکان است و در ایشان خوی برتری جویی و گردن‌کشی است و در معاملت با مردم رعایت انصاف نکنند. ریشه ایشان را با قطع

موجبات آن صفات قطع کن؛ به هيچ يک از اطرافيان و خويشاوندان زمينی را به اقطاع مده، مبادا به سبب نزديکی به تو، پيمانی ببنند که صاحبان زمين‌های مجاورشان را در سهمی که از آب دارند يا کاری که بايد به اشتراک انجام دهند، زيان برسانند و بخواهند بار زحمت خود بر دوش آنان نهند. پس لذت و گوارایی، نصيب ايشان شود و ننگ آن در دنيا و آخرت بهره تو گردد» (نامه ۵۳).

۵-۶. قهرمان پروری در مقابل سلبريتی محوری

تحقق جامعه‌شنکهای شبکه‌ای در نظام‌های سياسی دينی، به ويژه در ايران امروز، منجر به پديده شومی به نام «سلبريتی محوری» يا «سندروم سلبريتی پرستی» شده است. چهره يا سلبريتی به شخصی اطلاق می‌شود که در عرصه موسيقيایی، ورزشی، رسانه، رقص، مدلینگ و... در فرهنگ عامه یک جامعه، دارای سرشناسی و معروفیت باشد. اهميت سلبريتی‌ها صرفاً از آن جهت که مردم آن‌ها را می‌شناسند، نيست؛ بلکه از آن جهت نیز حائز اهميت تر است که احساس، نگرش و کردار عمومی شهروندان جامعه را متأثر می‌سازند. سلبريتی‌ها امروزه توانسته‌اند تبعيت و الگوپذیری شهروندان، به ويژه نوجوانان و جوانان را در مواردی هم چون: مدل مو و لباس، چیدمان و رنگ‌آمیزی اتاق، نوع تفریح و سرگرمی و گزينش الفاظ جلب نمايند (کوچک‌زایی و همکاران، ۱۳۹۷: ۱۰۵). مفهوم سلبريتی در ادبيات جامعه‌شناسانه و فرهنگی-تربيتی جهان امروز، چنان جایی باز کرده که به جرأت می‌توان گفت یکی از مهم‌ترین پديده‌ها در فضای علوم ارتباطی در همه جای جهان است. سلبريتی و تأثيراتش بر موضوعات تربيتی و فرهنگی آن قدر مهم است که حاکمان را از تلاش برای مديريت و تقليل تأثيرات ناگزير نموده است (سلیمانی، ۱۴۰۱).

از اثرات نامطلوب سلبريتی‌ها بر فرهنگ عمومی جامعه ايران می‌توان به افزايش مصرف‌گرایی، تنوع‌طلبی افراطی در مصارف عمومی از قبيل: خوراک و پوشاک، ترویج روحیه مدلینگ، لذت‌گرایی، سودگرایی و سطحی‌نگری اشاره کرد که جملگی با تربيت معنوی شهروندان در تعارض است (جوآنمرد، ۱۳۹۷). بر اين اساس، رخداد سلبريتی محوری یکی از مسائل اصلی جوامع شبکه‌ای است که مسأله تربيت، به ويژه تربيت معنوی را چالش‌مند کرده است؛ از جمله راهکارهای مهم در اين خصوص، اتخاذ رویکرد قهرمان‌سازی يا اسطوره‌سازی وطنی و دينی در برابر سلبريتی‌سازی است. واقعیت آن است که روحیه تقلید و الگوپذیری یکی از خصايص انسانی است و وقتی در جامعه‌ای، قهرمانان واقعی که در حوزه‌های مختلف: ورزشی، پزشکی، قرآنی، تربيتی و... افتخار آفریده‌اند، خالی و تهی بشود، فرصت عرض اندام برای قهرمانان بدلی مثل سلبريتی‌ها فراهم می‌شود و عنان تربيت در دست افراد ناهل می‌افتد.

۵-۷. تولید و نشر محتوای فاخر

یکی از چالش‌های نظام‌ها سیاسی دینی در جوامع شبکه‌ای، فقدان یا ضعف در تولید محتواست. امروزه با سیطره شبکه‌های اجتماعی، محیط بسیار مستعدی برای ترویج و تلقین شبهات معرفتی و دینی ایجاد شده است و افرادی را که از اطلاعات دینی اندکی برخوردارند و یا دارای سواد اطلاعاتی ضعیفی هستند، به راحتی اسیر شبهات گوناگون کرده و در نتیجه روحیه معنویت‌گرایی در جامعه را تضعیف می‌کنند. در این میان، نباید فراموش کنیم که دشمنان قسم‌خورده نظام اسلامی با استفاده از این فرصت پیش‌آمده، نهایت سعی خود را جهت هجمه گسترده به دین و تخطئه ارزش‌های الهی به‌کار گرفته‌اند و با تمسخر و اهانت به مقدسات جامعه اسلامی تلاش می‌کنند تا فرهنگ و اعتقادات مردم جوامع مسلمان را تحت تأثیر افکار و اندیشه‌های باطل خود قرار دهند؛ بنابراین، می‌توان گفت که آشنایی با ویژگی‌ها و اقتضائات جوامع شبکه‌ای و کسب مهارت در تولید محتوا یکی از شرط‌های مهم موفقیت فعالان فرهنگی و مبلغان دینی، در امر تبلیغ دین است.

آن‌چه که لازم است به آن اشاره شود، این است که جامعه ما، در وجود محتوای فاخر و مذهبی اعم از: آیات و روایات، زندگی‌نامه معصومین و عرفا و... دچار نقصان نیست، مسئله، بیشتر آن است که مسائل فنی مربوط به انتقال محتوا و راهکارهای ارائه آن، آن‌طور که باید توسط مبلغان دینی و کارشناسان مذهبی مورد عنایت قرار نگرفته است.

۵-۸. تقویت ارتباطات واقعی و هم‌سان

مطابق با نظریه ترتیب تولد «آدلر»^۱ (۱۹۳۷) و نظریه نیاز به هم‌سان در کودکان، (فریدونی و موسویان، ۱۴۰۲: ۱۴۷)، به نظر می‌رسد که سیطره و جایگزینی آموزش‌ها و بازی‌های شبکه‌ای بر فعالیت‌های آموزشی واقعی و عینی، بسیاری از نیازهای فرزندان را در جوامع امروزی مغفول گذاشته است. واقعیت آن است که، فرزندان جامعه شبکه‌ای به تدریج از حضور در جمع هم‌سالان اشباع کاذب شده‌اند و لذت غیرقابل رقابت در فضای مجازی و آموزش‌های شبکه‌ای، آن‌ها را از حضور در گروه هم‌سالان و هم‌بازی‌ها و هم‌کلاسی‌های واقعی، بی‌نیاز ساخته است. در راستای حل این معضل، حداقل سه راهکار اساسی می‌توان پیشنهاد کرد. ابتدا پدر و مادر، باید اهمیت ارتباط حضوری و واقعی با فرزندان را درک کرده و برای آن‌ها وقت بگذارند. راهکار دوم، به نهادینه‌سازی فرهنگ فرزندآوری برای تولید ارتباطات واقعی در خانواده مربوط است. خانواده باید بداند با تک‌فرزندی، فرصت ارتباطات عینی و خارجی را از دست فرزند خود گرفته و کودک خود را در فضای غیرعینی و ذهنی غرق کرده است. در این رابطه باید گفت که

متأسفانه در کشور ما، نرخ باروری در بانوان رضایت‌بخش نبوده و هم‌چنان با روند فرسایشی مواجه است (تقوایی و همکاران، ۱۳۹۸: ۶۹). راهکار سوم، محدود کردن ساعات آموزش‌های شبکه‌ای و نظارت مشفقانه و مقتدرانه بر میزان استفاده فرزندان. بنابر اهمیت آن چه گفته شد، نظام‌های سیاسی می‌توانند با اقداماتی هم‌چون: اصلاح و تقویت سیاست‌های جمعیتی و افزایش امکانات و تسهیلات رفاهی که موجبات پدیدۀ چندفرزندی در خانواده‌ها را تقویت می‌کند، گام‌های مؤثری در این زمینه بپیمایند.

۵-۹. نظارت متمرکز بر اصلاح سبک زندگی در ساحت فیزیولوژی بدن

شبکه‌ای شدن جوامع، علاوه بر روان، بُعد جسمانی (فیزیولوژی) شهروندان را نیز متأثر ساخته است؛ از جمله این موارد می‌توان به پرخوری، کم‌خوابی، کم‌تحرکی، اندام کج و معوج و... اشاره کرد. هم‌چنان‌که «فیشمن»^۹ (استاد فعلی دانشکده پزشکی کلمبیا)، با ابداع اصطلاحات «سندرم گردن درد پیامکی» و «سندرم نگاه رایانه‌ای»، شهروندان امروزی را از آسیب‌های نسبتاً شایعی که از تماشای بیش از حد صفحه تلفن همراه و دستگاه‌های مشابه در طی مدت زمان طولانی ایجاد می‌شوند، آگاه ساخته است؛ لذا شایسته است خانواده‌ها در جهت پرهیز از آسیب‌های آموزش‌های شبکه‌ای، توجه ویژه‌ای به سبک زندگی مثل خواب و خوراک و فعالیت‌های جسمانی فرزندان‌شان داشته باشند. اهمیت سلامت بدن و ارتباط آن با تربیت معنوی تا حدی است که حضرت علی علیه السلام آن را از شاخصه‌های تقوا معرفی می‌فرمایند: «تقوا در اسلام هم حفظ دنیاست هم حفظ آخرت، هم حفظ دین و اخلاق است هم حفظ صحت بدن» (خطبه ۱۹۸).

احداث مراکز ورزشی و اعمال تخفیف در پرداخت هزینه‌های شرکت در آن مراکز، برگزاری مسابقات ورزشی در مدارس و سایر نهادهای آموزشی، برگزاری دوره‌ها و آموزش فعالیت‌های فرهنگی، هنری، یدی (دستی) در بین جوانان و نوجوانان و برگزاری اردوهای علمی-تفریحی، از جمله اقداماتی هستند که لازم است مورد توجه نظام‌های سیاسی جهت در امان ماندن از مسائلی که گفته شد، قرار گیرد.

۶. نتیجه‌گیری

رسانه در تحولات جوامع امروزی چنان جایگاهی را کسب نموده که بی‌توجهی به نقش آن، امر حکمرانی را در عرصه‌های متعدد سیاسی، فرهنگی و تربیتی ناممکن ساخته است؛ بنابر همین اهمیت، محققان پژوهش حاضر درصدد برآمدند با تمرکز بر چگونگی تحقق تربیت معنوی در مصاف با رخداد جامعه‌شناسی شبکه‌ای در ایران امروز، راهکارهای تحقق آن

(تربیت معنوی) را در اختیار مسئولین و سایر سیاست‌پژوهان قرار دهند؛ هم‌چنان‌که باید در نظر داشت، توجه به تربیت معنوی و راهکارهای تحقق آن در جوامع شبکه‌ای برای مسئولین نظام جمهوری اسلامی ایران، از دو جهت دارای اهمیت است و ضرورت ویژه‌تری را طلب می‌کند: ۱. رسالت‌های خاص نظام سیاسی جمهوری اسلامی ایران در تحقق و اعتلای تربیت معنوی شهروندان و ۲. توطئه‌های مستمر و دسیسه‌های دشمنان نظام اسلامی در جهت دین‌زدایی و تضعیف اعتقاد به شعائر دینی.

مطابق با یافته‌های مهمی که این پژوهش به آن نائل آمد، می‌توان با اتخاذ سیاست‌ها و راهکارهایی هم‌چون بازآفرینی شأن تربیتی نهاد خانواده، توجه به تقویت هوش معنایی در نظام‌های آموزشی، نهادینه‌سازی حفاظت از گفتار و کردار در بین مسئولین و اطرافیان آنان، ترویج رویکرد قهرمان‌پروری در برابر سلبریتی‌محوری، رصد و پاسخ‌دهی مستمر به شبهات شهروندان، تقویت و توجه به اهمیت و جایگاه گروه هم‌سانان در امر تربیت و... در جهت تقویت و احیای تربیت معنوی کوشید.

امید است تا این پژوهش، در جهت جلب نظر پژوهشگران محترم برای چاره‌اندیشی و مواجهه با مسائل متعددی که با شبکه‌ای شدن جوامع حادث شده است، گامی هر چند کوچک برداشته باشد.

سپاسگزاری

مایلم مراتب سپاس صمیمانه خود را به تمامی اساتید، از جمله اساتید خبره‌ای که در مصاحبه با نگارندگان این مقاله مشارکت داشتند، و هم‌چنین به ویراستار و داوران مجله پژوهش‌های جامعه‌شناسی معاصر، به خاطر اصلاحات ارزشمند و مساعدت‌شان در بهبود این مقاله، ابراز نمایم.

درصد مشارکت نویسندگان

سهم نویسندگان در نگارش این مقاله عبارت است از: نویسنده مسئول ۶۰٪، نویسنده دوم ۴۰٪.

تضاد منافع

نویسندگان، اعلام می‌دارند که برای نگارش این مقاله هیچ بودجه‌ای از هیچ مؤسسه یا سازمانی دریافت نشده است و این مقاله فاقد هرگونه سرقت ادبی، رفتار غیراخلاقی، جعل داده‌ها است.

پی‌نوشت

1. Jan van dijk
2. Anthony Giddens
3. E. D. Boeren
4. Manuel Castells
5. Tampson jan borokeshayer
6. Gong & Dogan
7. Richard Wolman
8. Alfred Adler
9. Fishman

کتابنامه

- قرآن کریم، مترجم: مهدی الهی‌قمشه‌ای، قم: خاتم الانبیاء.
- نهج البلاغه، شریف‌رضی، محمدبن حسین، (۱۳۸۸). مترجم: حسین انصاریان، قم: دارالعرفان.
- ابراهیمی‌فر، طاهره، (۱۳۹۸). «نقش رسانه در تصویرسازی منفی از مسلمانان و غرب در عرصه ارتباطات سیاسی». مطالعات سیاسی جهان اسلام، ۸(۱): ۲۵-۴۹. <https://dx.doi.org/10.30479/psiw.2019.9062.2304>
- اکبرزاده، علی‌رضا؛ معمار، ثریا؛ کوثری، مسعود؛ و همتی، رضا، (۱۳۹۷). «رویکرد مخاطب‌محور در مواجهه با شبکه‌های اجتماعی مجازی». رسانه و فرهنگ، پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی، ۸(۲): ۱-۱۸. https://mediastudy.ihcs.ac.ir/article_3719.html?lang=fa
- ایمانی، مهدی؛ و شیرالی‌نیا، خدیجه، (۱۳۹۴). «نقش کارکرد و فرآیند خانواده در اعتیاد به اینترنت نوجوانان». مشاوره و روان‌درمانی خانواده، ۵(۲): ۱۴۳-۱۶۴. <https://dor.isc.ac/dor/20.1001.1.22516654.1394.5.2.7.5>
- باغلی، حسین؛ شعبانی‌ورکی، ابوالفضل؛ غفاری‌نهادی، علی، (۱۳۹۲). «نقد مفهوم معنویت در تربیت معنوی معاصر، معنویت دینی و نوپدید (تشابه ذاتی یا اشتراک لفظی)». پژوهش در مسائل تعلیم و تربیت اسلامی، ۲۰(۱۶): ۱۱۵-۸۹. https://journals.ihu.ac.ir/article_200829.html
- باقری، خسرو، (۱۳۸۵). نگاهی دوباره به تربیت اسلامی. جلد ۱، انتشارات مدرسه، تهران.
- بوربور، اکرم؛ تاجیک اسماعیلی، سمیه، (۱۴۰۰). «رابطه میان میزان و نوع استفاده از شبکه‌های اجتماعی مجازی با هویت اجتماعی زنان شهر تهران». پژوهش‌های روانشناسی اجتماعی، ۱۱(۴۱): ۱۵۹-۱۳۷. <https://doi.org/10.22034/spr.2021.256392.1588>

- بورن، اد، (۱۳۷۹). بعد فرهنگی ارتباطات برای توسعه. ترجمه مهرسیما فلسفی، تهران: مرکز تحقیقات صدا و سیما.
- تقوایی فرد، لیلا؛ کریمی، مجیدرضا؛ و راسخ، کرامت‌اله، (۱۳۹۸). «تأثیر مصرف رسانه‌ای بر نگرش زنان به فرزندآوری در شهر جهرم». پژوهش‌های جامعه‌شناسی معاصر، ۸(۱۵): ۸۷-۶۷. <https://doi.org/10.22084/csr.2020.19808.1691>
- تقوی، سیدمهدی؛ و اصلانی، شهناز، (۱۳۹۶). «بررسی رابطه بین مصرف رسانه، دینداری و ارزش‌های خانواده: مطالعه موردی شهر سمنان». پژوهش‌های انتظامی - اجتماعی زنان و خانواده، ۸(۲): ۱۸۱-۲۰۵. <https://iranjournals.nlai.ir/handle/123456789/398391>
- جوادی، علی‌محمد؛ و ملکی، امیر، (۱۳۹۹). «فرا تحلیل کیفی آراء صاحب‌نظران طبقه اجتماعی در ایران (با تأکید بر طبقه متوسط)». جامعه‌شناسی تاریخی، ۱۲(۲): ۱۳۹-۱۷۰. <http://jhs.modares.ac.ir/article-25-26074-fa.html>
- جوانمرد، محمد، (۱۳۹۷). «سلب‌ریتی‌ها با ما چه می‌کنند؟». <https://www.isna.ir/news/97050301751>
- خجسته، حسن، (۱۴۰۰). «جنگ روایت‌ها، مسئله امروز رسانه‌ها». <https://farsi.khamenei.ir/others-dialog?id=49194>
- دایک، یان ون، (۱۴۰۱). جامعه شبکه‌ای: ابعاد اجتماعی رسانه‌های نوین. مترجم: علی‌آزاداحمدی، تهران: دانشگاه امام صادق.
- راغب اصفهانی، حسین‌بن محمد، (۱۴۱۶ق). مفردات الفاظ قرآن. تحقیق: صفوان عدنان داوودی، دمشق: دارالقلم.
- رستمی، محمد؛ جمیلی‌اسکویی، روزیتا؛ نشاط، الهه؛ فرقانی، محمدرضا، (۱۳۹۶). «بررسی تأثیر شبکه‌های اجتماعی بر فرهنگ و باورهای دینی (هویت) کاربران مطالعه موردی: کاربران استان اصفهان». فصلنامه علمی-پژوهشی علوم اجتماعی دانشگاه آزاد اسلامی واحد شوشتر، ۱۱(۲): ۷۲-۴۵. <https://sanad.iau.ir/fa/Article/1036433?FullText=FullText>
- رفیعی‌راد، جواد، (۱۳۹۹). «بررسی میزان تأثیر فضای مجازی بر باورها و اعتقادات کاربران شبکه‌های اجتماعی». مطالعات بین‌رشته‌ای دانش راهبردی، (۴۱): ۲۰-۲۰۱. DOR: 20.1001.1.24234621.1399.10.41.8.4
- سلحشوری، احمد، (۱۳۹۰). «حدود و ثغور تربیت اخلاقی، تربیت معنوی و تربیت دینی». رهیافتی نو در مدیریت آموزشی، ۲(۲): ۴۱-۵۶. https://jedu.marvdasht.iau.ir/article_1041.html

- سلیمانی، مجید، (۱۴۰۱). «سلبریتی یک شخص نیست یک رسانه است/ سلبریتی‌ها چگونه مدیریت می‌شوند؟». <https://farsnews.ir/news/14010405000423>
- سهرابی‌اسمرود، فرامرز، (۱۳۸۸). «هوش معنوی، هوش انسانی». روانشناسی نظامی، ۱(۱)۶۳-۶۶.
- صابر، منوچهر؛ بشیر، حسین؛ مجیدی قهرودی، نسیم؛ و مسعودی، امید علی، (۱۴۰۱). «واکاوی نقش و کارکرد شبکه‌های اجتماعی بر دیجیتالی‌شدن سبک زندگی جوانان تهران». رسانه و فرهنگ، ۱۲(۱): ۲۴۲-۲۱۱. <https://doi.org/10.30465/ismc.2022.40917.2543>
- صدیق‌سروستانی، رحمت‌الله، (۱۳۷۹). «فراتحلیل مطالعات انجام‌شده در حوزه آسیب‌شناسی اجتماعی در ایران». نامه علوم اجتماعی، ۱۵(۱۵): ۱۰۳-۶۷. https://jnoe.ut.ac.ir/article_15433.html
- صمدی، معصومه؛ و رضایی، منیره، (۱۳۹۰). «بررسی نقش تربیتی خانواده در نظام تربیت رسمی و عمومی از دیدگاه علم و دین». پژوهش در مسائل تعلیم و تربیت اسلامی، ۱۹(۱۲): ۱۱۷-۹۵. <https://ensani.ir/fa/article/311466>
- طهماسب‌زاده، شیخ‌لار؛ و جلیل‌زاده، مهدیه، (۱۴۰۰). «تبیین مؤلفه‌های تربیت معنوی (قرآن) و غیردینی (سکولاریسم) و مطابقت آن با اسناد بالادستی برنامه درسی». پژوهش در مسائل تعلیم و تربیت اسلامی، ۲۹(۵۰): ۲۷۷-۲۳۱. [DOR: 20.1001.1.225.16972.1400.29.50.9.9](https://doi.org/10.1001.1.225.16972.1400.29.50.9.9)
- فاطمی، سیدمحمد، (۱۳۹۷). «تربیت رسانه‌ای در عصر اطلاعات و چالش‌های فراروی آن». پویش در آموزش علوم انسانی، ۳(۱۱): ۳۴-۱۸. https://humanities.cfu.ac.ir/article_797.html
- فریدونی، محمدرضا؛ و پناهی‌توانا، صادق، (۱۴۰۱). «تربیت معنوی بر پایه فقر ذاتی در صحیفه سجادیه». دوفصلنامه دعاپژوهی، ۲(۳): ۶۸-۵۳. <https://doi.org/10.22084/dua.2023.27880.1014>
- فریدونی، محمدرضا؛ و موسویان، سید میثم، (۱۴۰۲). روان‌درمانگری معنوی. قم: معارف.
- قراباغی، حسن؛ صالحی، وحید؛ و دلروز، کاظم، (۱۳۹۹). «بررسی تأثیر شبکه‌های اجتماعی مجازی بر گرایش دینی، اخلاق، پیشرفت تحصیلی و اوقات فراغت جوانان استان همدان». مطالعات راهبردی ورزش و جوانان، ۲۰(۵۱): ۹۶-۷۲. https://fasname.msy.gov.ir/article_423.html
- قنبری‌برزیان، علی؛ سیف‌زاده، علی؛ و محمدی، اصغر، (۱۳۹۶). «خانواده

دیجیتال، هویت دینی و ارزش‌های خانوادگی: پیمایشی در شهر اصفهان». مطالعات راهبردی ورزش و جوانان، ۱۶(۳۵): ۵۰-۲۹. https://fasname.msy.gov.ir/article_189.html

- کاستلز، مانوئل، (۱۳۸۰). عصر اطلاعات؛ ظهور جامعه شبکه‌ای. جلد اول، ترجمه احمد عقیلیان و افشین خاکباز، طرح نو.

- کلارک، لین شافیلد، (۱۳۸۷). رسانه، معنا و هویت مذهبی در بستر پست مدرن. ترجمه حسین شیخ‌الاسلامی، تهران: رواق هنر و اندیشه.

- کوچکزائی، مصطفی؛ فیضیان، مجیدرضا؛ و شاه‌آبادی، محمدحسین، (۱۳۹۷). «بررسی سلبریتی‌سازی در رسانه و بحران هویت نوجوان در جامعه». جامعه فرهنگ رسانه، ۷(۲۹): ۱۲۱-۱۰۳. DOR: 20.1001.1.38552322.1397.7.29.5.5

- گیدنز، آنتونی، (۱۳۷۳). جامعه‌شناسی. ترجمه منوچهر صبوری، تهران: نشر نی.

- لیاقت‌دار، محمدجواد؛ نظری، حسین؛ و موسوی، ستاره، (۱۳۹۳). «بررسی فرصت‌ها و تهدیدهای ناشی از کاربرد فناوری اطلاعات در سبک زندگی دینی دانشجویان (مطالعه موردی: دانشجویان تحصیلات تکمیلی دانشگاه اصفهان)». مطالعات رسانه و

امت، ۱(۲): ۱۴۲-۱۱۷. https://jius.mazaheb.ac.ir/article_13660.html

- محمدرضایی، محمد؛ موسوی، سید روح‌الله، (۱۴۰۰). «تحلیل نسبت دین و دینداری با شبکه‌های اجتماعی سایبری». نشریه قیاسات، ۲۶(۱۰۰): ۷۲-۴۵. https://qabasat.iict.ac.ir/article_245065.html

- مصباح‌یزدی، محمدتقی، (۱۳۹۱). فلسفه تعلیم و تربیت اسلامی. قم: مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی(ره).

- مهدی‌زاده، شراره؛ و زارع‌غیاث‌آبادی، فاطمه، (۱۳۹۴). «رسانه و دین‌داری میان جوانان». دین و ارتباطات، ۲۲(۱): ۱۷۷-۱۴۵. <https://doi.org/10.30497/rc.2015.1736>

- نقدی، اسدالله، (۱۳۹۲). «روش‌های تربیتی پدران در خانواده‌های ایرانی از نگاه جوانان». پژوهش‌های جامعه‌شناسی معاصر، ۱(۲): ۱۷۳-۱۵۳. https://csr.basu.ac.ir/article_1051.html

- هدایتی، عزیز؛ زینی‌وند، یوسف؛ و رسول‌زاده‌اقدام، صمد، (۱۳۹۵). «آسیب‌شناسی شبکه‌های اجتماعی مجازی موبایل‌محور در زمینه تربیت دینی (مورد مطالعه: دانش‌آموزان مقطع متوسطه شهر تبریز)». مطالعات جامعه‌شناسی، ۸(۳۱): ۴۵-۲۳.

<https://sanad.iau.ir/Journal/jss/Article/957638>

- *The Holy Quran*, Translated by: Mahdi Elahi-Ghomeshei, Qom: Khatam al-Anbiya Publications.
- *Nahj al-Balagha*, (2009). Sharif Razi, Mohammad-ibn Hossein, Translated by: Hossein Ansarian, Qom: Dar al- erfana Publications. (Original publication in 1388 Persian calendar).
- Akbarzadeh, A.-R., Memar, S., Kosari, M. & Hemmati, R., (2018). "Audience-centered approach in dealing with virtual social networks". *Media and Culture*, 8(2): 1–18. https://mediastudy.ihcs.ac.ir/article_3719.html?lang=fa
- Baghaogli, H., Shabani Varaki, A. G. & Nahavandi, A., (2013). "Critique of the concept of spirituality in contemporary spiritual education, religious and novel spirituality (Intrinsic similarity or verbal commonality)". *Research in Islamic Education and Training*, 20(16): 89–115. https://journals.ihu.ac.ir/article_200829.html
- Bagheri, K., (2006). *A revisit to Islamic education* (Vol. 1). Madreseh Publications.
- Bourbour, A. & Tajik Esmacili, S., (2021). "The relationship between the amount and type of use of virtual social networks and the social identity of women in Tehran". *Social Psychological Research*, 11(41): 137–159. <https://doi.org/10.22034/spr.2021.256392.1588>
- Bourne, E., (2000). *Cultural dimension of communication for development* (M. Falsafi, Trans.). IRIB Research Center. (Original work published 1379 [Persian calendar])
- Castells, M., (2001). *The information age: Economy, society and culture; The rise of the network society* (Vol. 1, A. Aghilian & A. Khakbaz, Trans.). Tarh-e No Publications. (Original work published 1380 [Persian calendar])
- Clark, L. S., (2008). *Media, meaning, and religious identity in the postmodern context* (H. Sheikh-Al-Islami, Trans.). Ravagh Honar va Andisheh Publications. (Original work published 1387 [Persian calendar])
- Ebrahimi-Far, T., (2019). "The role of media in negative portrayal of Muslims and the West in the arena of political communications". *Political*

Studies of the Islamic World, 8(1): 25–49. <https://doi.org/10.30479/psiw.2019.9062.2304>

- Fatemi, S. M., (2018). “Media education in the information age and its challenges”. *Poyesh dar Amoozesh Olum-e Ensani*, 3(11): 18–34. https://humanities.cfu.ac.ir/article_797.html

- Fereidooni, M. & Mousavian, S. M., (2023). *Spiritual psychotherapy*. Maaref Publications.

- Fereidooni, M. & Panahi-Tavana, S., (2023). “Spiritual education based on intrinsic poverty in Sahifa Sajjadiyya”. *Prayer Studies*, 2(3): 53–68. <https://doi.org/10.22084/dua.2023.27880.1014>

- Ghanbari Barzian, A., Seifzadeh, A. & Mohammadi, A., (2017). “Digital family, religious identity and family values: A survey in Isfahan city”. *Strategic Studies on Youth and Sports*, 16(35): 29–50. https://fasname.msy.gov.ir/article_189.html

- Gharabaghi, H., Salehi, V. & Delrooz, K., (2020). “Investigating the impact of virtual social networks on religious orientation, ethics, academic achievement, and leisure time of youth in Hamedan province”. *Strategic Studies on Youth and Sports*, 20(51): 72–96. https://fasname.msy.gov.ir/article_423.html

- Giddens, A., (1994). *Sociology* (M. Sabouri, Trans.). Ney Publishing. (Original work published 1373 [Persian calendar])

- Hedayati, A., Zeinivand, Y. & Rasoulzadeh-Aghdam, S., (2016). “Pathology of mobile-based virtual social networks in the field of religious education (Case study: High school students in Tabriz)”. *Sociological Studies*, 8(31): 23–45. <https://sanad.iau.ir/Journal/jss/Article/957638>

- Imani, M. & Shirali-Nia, K., (2015). “The role of family function and process in adolescent internet addiction”. *Family Counseling and Psychotherapy*, 5(2): 143–164. <https://dor.isc.ac/dor/20.1001.1.22516654.1394.5.2.7.5>

- Javadi, A.-M. & Maleki, A., (2020). “Qualitative meta-analysis of opinions of social class experts in Iran (With emphasis on the middle class)”.

Historical Sociology, 12(2): 139–170. <http://jhs.modares.ac.ir/article-25-26074-fa.html>

- Javanmard, M., (2018). *What are celebrities doing to us?* <https://www.isna.ir/news/97050301751>

- Khojasteh, H., (2021). *The war of narratives. today's media issue.* <https://farsi.khamenei.ir/others-dialog?id=49194>

- Kochakzaei, M., Feyzian, M. & Shah-Abadi, M. H., (2018). “Investigating celebrity-making in media and adolescent identity crisis in society”. *Society Culture Media*, 7(29): 103–121. <https://doi.org/20.1001.1.38552322.1397.7.29.5.5>

- Liaghatdar, M. J., Nazari, H. & Mousavi, S., (2014). “Investigating the opportunities and threats arising from the application of information technology in the religious lifestyle of students (Case study: Graduate students of Isfahan University)”. *Media Studies and Ummah*, 1(2): 117–142. https://jius.mazaheb.ac.ir/article_13660.html

- Mahdizadeh, S. & Zare-Ghiasabadi, F., (2015). “Media and religiosity among young people”. *Religion and Communication*, 22(1): 145–177. <https://doi.org/10.30497/rc.2015.1736>

- Mesbah-Yazdi, M.-T., (2012). *Philosophy of Islamic education*. Imam Khomeini Educational and Research Institute.

- Mohammadrezaei, M. & Mousavi, S. R., (2021). “Analyzing the relationship between religion and religiosity with cyber social networks”. *Qabasat Quarterly Journal*, 26(100): 45–72. https://qabasat.iict.ac.ir/article_245065.html

- Naghdi, A., (2013). “Parental educational methods in Iranian families from the perspective of youth”. *Contemporary Sociological Research*, 1(2): 153–173. https://csr.basu.ac.ir/article_1051.html

- Rafiei-Rad, J., (2020). “Investigating the impact of cyberspace on the beliefs and faiths of social network users”. *Interdisciplinary Studies in Strategic Knowledge*, (41): 201–220. <https://doi.org/20.1001.1.24234621.1399.10.41.8.4>

- Ragheb Esfahani, H. ibn-M., (1995). *Mufradat al-faz al-Quran* (S. A. Dawoodi, Ed.). Dar al-Qalam.
- Roštami, M., Jamili-Oskouei, R., Neshat, E. & Forghani, M., (2017). "Investigating the impact of social networks on the culture and religious beliefs (identity) of users: A case study of users in Isfahan province". *Social Sciences of Islamic Azad University*, 11(2): 45–72. <https://sanad.iau.ir/fa/Article/1036433?FullText=FullText>
- Saber, M., Bashir, H., Majidi Ghahroudi, N. & Masoudi, O. A., (2022). "Analyzing the role and function of social networks on the digitalization of Tehran youth lifestyle". *Media and Culture*, 12(1): 211–242. <https://doi.org/10.30465/ismc.2022.40917.2543>
- Salahshouri, A., (2011). "The boundaries and limits of moral education, spiritual education, and religious education". *A New Approach in Educational Management*, 2(2): 41–56. https://jedu.marvdasht.iau.ir/article_1041.html
- Samadi, M. & Rezaei, M., (2011). "Investigating the educational role of the family in the formal and public education system from the perspective of science and religion". *Research in Islamic Education and Training*, 19(12): 95–117. <https://ensani.ir/fa/article/311466>
- Sedigh-Sarvestani, R., (2000). "Meta-analysis of studies conducted in the field of social pathology in Iran". *Nameh Olum-e Ejtemaei*, 15(15): 67–103. https://jnoe.ut.ac.ir/article_15433.html
- Sohrabi Asmarood, F., (2009). "Spiritual intelligence, human intelligence". *Military Psychology*, 1(1): 63–66.
- Soleimani, M., (2022). *Celebrity is not a person, it is a media / How are celebrities managed?* <https://farsnews.ir/news/14010405000423>
- Taghavi, S.-M. & Aslani, S., (2017). "Investigating the relationship between media consumption, religiosity and family values: A case study of Semnan city". *Social-Police Studies of Women and Family*, 8(2): 181–205. <https://iranjournals.nlai.ir/handle/123456789/398391>
- Taghvaei-Fard, L., Karimi, M. & Rasekh, K., (2019). "The impact of media consumption on women's attitudes towards childbearing in Jahrom

city". *Contemporary Sociological Research*, 8(15): 67–87. <https://doi.org/10.22084/csr.2020.19808.1691>

- Tahmasbzadeh, S. & Jalilzadeh, M., (2021). "Explaining the components of spiritual education (Quran) and non-religious (secularism) and its compliance with the upstream documents of the curriculum". *Research in Islamic Education and Training*, 29(50): 231–277. <https://doi.org/20.1001.1.22516972.1400.29.50.9.9>

- Van Dijck, J., (2022). *The network society: Social aspects of new media* (A. Azad-Ahmadi, Trans.). Imam Sadiq University Press. (Original work published 1401 [Persian calendar])